

Այս ուսումնասիրության մեջ ուրարտական քաղաքակրթության վերաբերյալ բավականաչափ վավերացված տեսակետների և տակավին չմեկնաբանված հարցերի ու հնարավոր հետևությունների ներկայացման հետ մեկտեղ բացահայտվում են այն տարածաշրջանները, որտեղ առաջիկայում նոր փաստերի հայտնագործման համար անհրաժեշտ է հետազոտություններ կատարել:

Թեև թաղման ծեսում և ճարտարապետական որոշ մոտիվներում խեթերի և ուրարտացիների միջև մշակութային պոլագեզներ կան, բայց խեթական պետության սահմաններում տակավին բացակայում են ժայռափոր դամբարանների խեթական ծագումը հաստատող փաստեր: Նույնը կարելի է ասել և Ուրարտում վերգեսնյա ճարտարապետական հորինվածքների տարածման սիրիական վարկածի մասին: Չնայած ուրարտական մշակույթի վրա Ասորեստանի մշակույթի ունեցած ընդհանուր ազդեցությանը՝ ժայռափոր դամբարանների վրա եղած ասուրական ազդեցությունը երկրորդական պիտի դիտվի: Օրինակ՝ ասուրական մշակույթի ազդեցությունն արտահայտվել է ուրարտական կառույցների առավելապես համակարգման կանոնավորության մեջ: Այնուամենայնիվ դամբարանների առանձնահատուկ գծերը, քարի մշակման տարբեր եղանակները և ուրարտական ճարտարապետության գլխավոր միտումները օտար աղբյուրությունների որոնումները դարձնում են քիչ խոստումնալի: Հնարավոր է, որ իջևողների վեհությունը ցուցադրող ուրարտական ժայռափոր դամբարանների պարզապես գլխավոր գործոններ լինեն աշխարհագրական ուրույն միջավայրն ու քաղաքական-կրոնական իրադրությունը¹²⁷: Ժայռը հարատև ու վեհաշուք կառույցների համար ոչ միայն կատարյալ հումք էր, այլև դամբարանները ժայռի մեջ փորելով խնայվում էին մշակովի հողերը: Ժայռափոր դամբարաններ չէին կառուցվում նաև այն վայրերում, որոնք ունեին ռազմավարական կարևոր նշանակություն:

Դամբարանների տարբեր մանրամասների կիրառական նշանակության քննությամբ ընկալվում են Ուրարտուի սոցիալ-քաղաքական և հոգևոր կյանքի կարևոր կողմերը: Վերջին առումով շատ կարևոր է կողմնային որմնախորշերի ունեցած կիրառական նշանակության քննությունը: Ժայռափոր դամբարանների մեծ մասը ունեցել է որմնախորշեր, հարթակներ կամ քարատապաններ: Դիտելիս մեր Ուրարտուում ընդունված ծես էր, հետևաբար միանգամայն հավանական է, որ բոլոր որմնախորշերը նախատեսված լինեին աճյունափորների համար: Դամբարանների հիմնական սրահները ամենամեծն ու ամենաշուրջվորներն էին: Սա ենթա-

դրում է, որ բոլոր դամբարաններում գլխավոր սրահները ծառայել են թաղման կամ պոհաբերության արարողությունների համար: Դամբարանների հիմնական կառուցվածքային տարրերի (որմնախորշեր, հիմնական սրահներ, նրբորեն հղկված պատեր և այլն) ամկայությունը, որն ընդհանուր է բոլոր ժայռափոր դամբարանների համար, վկայում է համայն Ուրարտուում պաշտամունքային, հատկապես թաղման արարողակարգի ավանդույթների ժամանակագրական հարատևման մասին: Որմնախորշերի, կատարման ոճերի և շարքերի ձևավորման ըստ տարածաշրջանների տարբերությունները հավաստում են, որ ուրարտական բնակավայրերն ինչ-որ չափով մեկուսացած են եղել մայրաքաղաք Տուշպայից: Աշխարհագրական այսպիսի մեկուսացումը ապացուցվում է պատմական այն տվյալներով, որոնք վկայում են տեղական կառավարիչների վրա հսկողության իրականացման դժվարությունների մասին¹²⁸: Դամբարանների հարդարանքի, չափերի և շինարարական հմտությունների տարբերությունը ցուցադրում է շինարվեստի պարզապես բարձր մակարդակը՝ միաժամանակ արտացոլելով յուրաքանչյուր թագավորի կառավարման ժամանակի տնտեսական-քաղաքական իրավիճակը: Դամբարանների ճարտարապետությունը իր պոլագեզներն ունի վերգեսնյա ճարտարապետական շինություններում: Իսկ եթե դա այդպես է, ուրեմն թե՛ հարթ և թե՛ կամարաձև առաստաղ ունեցող սենյակները սովորական են եղել ուրարտական բոլոր կառույցների համար¹²⁹:

Ուրարտական ժայռափոր դամբարանների ճարտարապետության ազդեցությունը պզտի է միայն Աքեմենյան Իրանում, ինչպես օրինակ՝ Դարհիի դամբարանն է Նախշ Ի Ռուստամում: Ընդամենն Իրանում կատարելագործվեց ու նրբաճաշակորեն ձևափոխվեց քարի որմնադրությունը և ուրարտական սյունապարդ սրահի հորինվածքը¹³⁰: Այնուամենայնիվ ուրարտական ժայռափոր դամբարանների կառուցման ավանդույթը լայն տարածում չի գտել այլ երկրներում: Մյուս կողմից, սակայն, ընդհանրապես ուրարտական մշակույթն իր ուրույն ազդեցությունն է ունեցել մարերի, սկյութների, հույների, ինչպես նաև Սիրիայից Անատոլիա ընկած բնակավայրերի վրա: Փղոսկրե և մետաղե առարկաների վրա վերարտադրված կենաց ծառի ու կենդանական պարզամոտիվների կատարման ոճը (ինչպես օրինակ՝ Ջիվիեի գանձում է) խորհրդանշում է ուրարտական մշակույթի ազդեցությունն այն վայրերում, որտեղ ժայռափոր դամբարաններ առհասարակ չեն հայտնաբերվել:

Ուրարտական ժայռափոր դամբարանները մշակութային այն երևույթների շարքն են դասվել, որոնց հիման վրա առաջ են քաշվել Մերձավոր Արևելքի մշակութային

կյանքին առնչվող տարբեր խնդիրներ: Դամբարանների վերլուծությունից բխող համապատասխան տեղեկությունները պիտի դիտվեն պատմական, հնագիտական այլ նյութերի կոնտեքստում, որպեսզի հնարավորին չափ ճիշտ ընկալվի Հայկական բարձրավանդակի կյանքն

այնպես, ինչպես այն եղել է դարեր առաջ: Հուսանք, որ առաջինը պեղումները նոր նյութեր կբացահայտեն ու կճշտեն մեր պատկերացումները Առաջավոր Ասիայի մշակույթի վրա ուրարտական դամբարանների ճարտարապետության ունեցած ազդեցության մասին:

